

6-MAVZU. ISLOM DINI

REJA:

1. Islomdan oldin Arabistonda ijtimoiy-siyosiy holat.
2. Islom dinining vujudga kelishi.
3. Islom dini ta'limoti.
4. Qur'on va xadis – islom dinining manbalari.

Tayanch so'z va iboralar: Johiliya, Butparastlik, Muhammad ibn Abdulloh (s.a.v.), «Shaqq as-sadr», Makka va Madina, Hiro g'ori, Vahiy, Jabroil (a.s.), Xijrat, Qur'oni karim, Hadisi sharif.

Mavzu o'quv maqsadi: Islom dini tarixi, ta'limoti, muqaddas manbalari, ibodat va marosimlari haqida talabalarda atroflicha tasavvur hosil qilish.

1. Islomdan oldin Arabistonda ijtimoiy-siyosiy holat

«Johiliya» so'zi arab tilida bilimsizlik, nodonlik ma'nolarini beradi. Islomdan avval arablar orasida «al-Vasaniyya» – ko'pxudolik hukm surib, ular yakkaxudolik e'tiqodidan bexabar bo'lganliklari sababli bu davr «johiliya» deb atalgan. Bundan tashqari xalq orasida qizlarni tiriklayin ko'mish, mayxo'rlik va boshqa axloqiy buzuvchiliklar keng yoyilgan edi. Ba'zi tadqiqotchilar johiliya davri yuz ellik-ikki yuz yil davom etgan degan fikrni bildiradilar. Biroq ushbu davrning muddati manbalarda aniq belgilanmagan.

Arabistonda har xil xudolarning timsollari – sanamlar qachon paydo bo'lgani haqida muayyan tarixiy ma'lumotlar yo'q. Ba'zi tarixchilarning xabar berishlaricha, Arabistonga birinchi bo'lib sanam keltirib va unga ibodat qilishni boshlab bergan Amr ibn Luhay ismli shaxs bo'lgan. U Shomga tijorat maqsadida tez-tez safar qilib turar edi. Shomda esa butparaslik, turli sanamlarga sig'inish odatlari ancha avval shakllangan edi. Arabistonning turli yerlarida muayyan sanamlarning qarorgohi mavjud bo'lib, ular ziyoratgohlar sifatida ma'lum edi. Makka Arabistonning diniy markaziga aylangach, u yerdagi Ka'ba sanamlar to'plangan joyga aylanib qoldi. Islom arafasida arablar orasida butparastlik shunchalik avjida ediki, hatto har bir xonadonning o'z sanami bo'lgan.

Ibn al-Kalbiyning arab ko'pxudoligiga bag'ishlangan «Kitob al-asnom» («Butlar kitobi») asarida tilga olingan datlabki besh sanam (ayol xudo timsoli) Vadd, Suvo', Yog'us, Yo'uq, Nasr bo'lib, Qur'onda ham zikr qilingan (Nuh surasi, 22-23-oyatlar). Qur'onda zikr qilingan eng qadimgi sanamlar jumlasiga Lot, Manot, va Uzzo ham kiradi. Johiliya arablarining tasavvurida bu uchala sanam ham ayol xudolar bo'lgan.

Islomdan oldin Arabistonning ko'p joylarida yahudiy jamoalari mavjud bo'lgani haqida ma'lumotlar ko'p. Yahudiylar bilan birga Arabiston yarim oroliga yahudiy dini ham kirib keldi. Arabiston yahudiylari haqida, asosan, Qur'on, hadis, tafsir, siyra va tarix kitoblari xabar beradi. Bu mavzuga aniqlik kiritadigan hozirga qadar topilgan hujjatlarning eng qadimiysi Yangi Bobil podshohi Nabonidga (mil. av. 555-539 y.) tegishli xronikadir. Unda aytilishicha, miloddan avvalgi 552-542

yillar Shimoliy Arabistondagi Teyma shahrini o'ziga poytaxt qilib olgan Nabonid bu yerdagi shaharlarni o'zlashtirish maqsadida Bobildan talaygina aholini ko'chirgan. Ular orasida ko'pchilikni yahudiylar tashkil qilgan. Ma'lumki, bundan oldinroq (mil. av. 586 y.) Navuxodonosor II Quddusni zabt qilganida salkam 30 ming yahudiyni asir qilib, Bobilga keltirgan va «Bobil asirligi» 50 yil davom etgan. Shundan so'ng ham ba'zi yahudiylar Falastinga qaytmay Bobilda qolib ketganlar.

Arabiston yarim orolida yahudiylik bilan bir qatorda xristianlik dini ham tarqalgan edi. Xristianlar bu yerda keng targ'ibotchilik ishlarini olib borar edilar. Ular Arabistonga qachon kirib kelganligi noma'lum. Tarixiy manbalarda xabar berilishicha, qul savdosi bu yerga xristianlarning kirib kelishida asosiy omillardan biri bo'lgan. Vizantiya viloyatlari va O'rta yer dengizi orollaridan keltiriladigan oq tanli erkak-ayol qullar odatda uy ishlari va hunarmandchilik ishlariga jalb qilinardi. Shahar boylari chiroyli xristian qizlarni o'zlariga joriyalikka olar, ular ona bo'lganlaridan keyin ozod qilar edilar. Masalan, Makkadagi Banu Maxzum urug'ining boylari qo'l ostida yunonistonlik joriyalar ko'p bo'lgan.

Johiliya jamiyatida o'zlarining katta bobolari Ibrohim (a.s.) dinini saqlab qolgan bir jamoa kishilar «haniflar» deb atalar edilar. Ular sanamlarga sig'inmas, balki yagona xudoga ibodat qilar edilar. Haniflar ochiqdan-ochiq butparastlarni tanqid qilar edilar. Bu tanqidlar, tabiiyki, zodagonlarga yoqmas edi. Shuning uchun ham ular bir yerda muqim turmay, o'lka bo'ylab ko'chib yurishga va qalandarona hayot kechirishga majbur bo'ldilar. Ushbu toifa kishilardan Zayd ibn Amr, Varaqa ibn Navfal, Ubaydulloh ibn Jahsh, Usmon ibn Huvayris, Quss ibn Sayidolarni keltirish mumkin.

2. Islom dinining vujudga kelishi

Islom jahon dinlari ichida eng yoshi hisoblanadi. «Islom» – (arabcha - «bo'ysunish», «itoat etish») – Allohga til bilan imon keltirib, dil bilan tasdiqlash, uning ko'rsatmalariga bo'ysunish, o'zini Allohning diniga bag'ishlashni anglatadi.

Muhammad payg'ambar hayoti. Muhammad ibn Abdulloh ibn Abd al-Muttalib Arabiston tarixida «fil voqeasi» nomi bilan mashhur jangdan 50 kun keyin tavallud topgani haqida ilk islom manbalarida xabar beriladi. Misrlik astronom Mahmud poshoning ta'kidlashicha, Payg'ambarning tavallud sanasi milodiy 571 yil 21 aprelga to'g'ri keladi. Otalari Abdulloh o'z o'g'li Muhammad tug'ilmasidan oldin savdo ishi bilan Shomdan qaytayotib Yasribda (hozirgi Madina shahrida) vafot etgan. Onalarining ismi Omina bint Vahb bo'lib, Banu Zuhra urug'idan edi.

Manbalarda Payg'ambarning tavallud kunlarida turli mo'jizalar ro'y bergani haqida xabar beriladi. Ushbu hodisalar haqida ko'plab tarixchilar o'z asarlarida rivoyatlar qoldirganlar. U kishining onalari homilador bo'lganida tushida «Sen butun insonlarning ulug'iga homlador bo'lding, u dunyoga kelgach, ismini Muhammad qo'ygin» degan ovoz eshitdi. Shunga ko'ra tug'ilgan paytlarida bobolari «Muhammad», ya'ni «g'oyat maqtoqli» degan ismni qo'ydilar. Islom ta'limotiga ko'ra, Muhammad payg'ambar nomlari zikr etilganda «sallallohu alayhi vasallam» (qisqacha: s.a.v.: «unga Allohning rahmat va salomi bo'lsin») yoki «alayhis-salom» (qisqacha: a.s.: «unga salom bo'lsin») iborasi hurmat yuzasidan aytiladi..

Arablarda bola sog'lom va ziyrak bo'lib o'sishi uchun sahroyi ayollardan sut-ona topib emizish odati bor edi. Ana shu odatga ko'ra, Muhammad (a.s.)ga Bakriy qabilasidan bo'lgan Halima ismli ayol sut-ona bo'ldi. Rasulullohni to'rt yildan ortiq vaqt ichida emizgan Halimaning oilasiga baraka yog'ilib turgan edi. «Sharh as-sadr» («Ko'rak yorilishi») voqeasi ana shu davrda yuz berdi (Qur'on: 94-sura). Bu voqea «Shaqq as-sadr» deb ham nomlanadi.

Rivoyat qilinishicha, Muhammad Halimaning qo'ylarini yaylovda boqib yurgan vaqtda ikki oppoq kiyimli kishi kelib, uning ko'ragini yoradilar va qorin ichidan bir narsani olib tashlab, kesilgan joyni tikib qo'yadilar. Buni ko'rgan akalari o'z onalariga bu xabarni yetkazganlarida bibi Halima voqea sodir bo'lgan joyga zudlik bilan yetib keladi. Bu vaqtda o'spirin ko'p qon yo'qotganidan rangi oqargan holda turar edi. So'raganlarga u bo'lgan voqeani o'z og'zi bilan gapirib beradi. Shundan so'ng birovning farzandiga biror shikast yetib qolishidan qo'rqqan Halima bolani o'z onasiga topshiradi.

Besh yoshli Muhammad o'z onasi Omina bilan birgalikda Yasribga ota qabrini ziyorat qilish uchun boradilar. Bu safardan qaytib kelayotganlarida Abvo degan joyda onalari Omina vafot etadi. Makkaga otalarining cho'risi Ummu Ayman bilan birga yetib keladilar. Shundan so'ng Muhammadni sakkiz yoshgacha bobosi Abdulmuttalib o'z qo'lida tarbiyaladi. Abdulmuttalib o'z nevarasi Muhammadni juda yaxshi ko'rar edi. Shuning uchun o'zi hastalanib, o'lim to'shagida yotgan paytda o'g'illari orasida eng saxovatli va mehribon bo'lgan Abu Tolibni chaqirib, Muhammadni o'z qaramog'iga olishni buyuradi. Otasi vafotidan so'ng amakilari Abu Tolib o'z otasining vasiyatiga binoan Muhammadni o'z qarmog'iga oldi.

Payg'ambar yoshlik chog'larida ikki marta Shomga, bir marta Yamanga karvon bilan birga safarga chiqdilar. Shomga birinchi marta 12 yoshga to'lganda, ikkinchi marta 25 yoshga, Yamanga 17 yoshga to'lganda safar qildilar. 12 yoshga yetganda amakilari Abu Tolib Shomga safarga otlandi. Eng yaqin kishisidan ayrilib qolish Muhammadga qattiq ta'sir qilib, ma'yus qolganini ko'rgan Abu Tolib bolani birga olib ketishga jazm qildi.

Ularning karvoni Shom yo'lidagi Busro nomli mavzeda to'xtadi. Yahudiylarning olimlaridan Buhayro ismli bir rohib uzoqdan karvonning kelishini kuzatib turar edi. Ko'rdiki, karvon bilan birga bir bulut ham kelayapti. Karvon bir daraxt ostiga to'xtadi. Bulut ham o'sha daraxt tepasiga qo'ndi. Buhayro darhol bir ziyofat tayyorladi. Abu Tolibni sheriklari bilan ibodatxonaga taklif qildi. Muhammad (s.a.v.) haqidagi ma'lumotlarni bilib olish uchun bir necha savollar berdi. Olgan javoblaridan hayratlangan Buhayro Muhammadning ikki kuraklari o'rtasidagi payg'ambarlik muhrini ochib ko'rdi. Shundan so'ng Abu Tolibga Muhammadning porloq kelajak egasi, bo'lajak payg'ambar ekanini bashorat qildi va uni ehtiyot qilishni uqtirdi.

Muhammad (s.a.v.) 25 yoshga to'lganlarida Banu Asad urug'idan bo'lgan boy ayol Xadicha bint Xuvaylid u kishidan o'zining savdo karvoni bilan birga Shomga safar qilishni so'radi. Bu savdodan katta foyda tushdi. Muhammadning to'g'ri so'zlik, halollik, sadoqatlik kabi fazilatlarini ko'rgan Xadicha yoshi ancha katta bo'lishiga qaramay, taomilga zid ravishda unga sovchi qo'ydi. Bir tomondan

amakilari Abu Tolib, ikkinchi tomondan Xadichaning amakivachchasi Varaqa rozilik berib nikoh o'qildi.

Aynan mana shu ayol Rasulullohning yetti farzandlaridan oltitasini, ya'ni Zaynab, Ummu Kulsum, Ruqiya, Fotima, Qosim, Abdulloni dunyoga keltirgan edi. Faqat bitta o'g'il – Ibrohim Moriyadan tug'ilgan edi.

Muhammad (s.a.v.) 35 yoshga kirganlarida makkaliklar Ka'bani ta'mir etadilar. Uni qayta qurish jarayonida muqaddas sanalgan «Hajar al-asvad» («Qora tosh»)ni kim ko'tarib o'rniga qo'yadi, degan masalada tortishib qoladilar. Shunda ulardan biri: «Ertalab Safo eshigidan kim birinchi kirib kelsa, o'sha bizga hakamlik qilsin» deydi. Ertalab Safo tarafidan Muhammad (s.a.v.) kirib keladilar. Uni ko'rgan olamon «Muhammad al-Amin (ishonchli Muhammad) keldi» deb xursand bo'ladilar. U zot choponlarini yechib, uning ustiga «qora tosh»ni qo'yib, barcha qabila boshliqlarini choponni baravariga ko'tarishga buyuradilar va o'zlari keltirilgan Qora toshni joyiga olib qo'yadilar. Muhammad (s.a.v.) o'z zukkoliklari bilan qabilalar o'rtasida chiqishi mumkin bo'lgan nizoning oldini olgan edilar.

Vahiyning nozil bo'lishi. Makka davri. Muhammad (s.a.v.) 40 yoshga yetganda ko'proq yolg'izlikni qumsaydigan bo'lib qoladilar. Ko'pincha Makkadan uch mil yuqoridagi Nur tog'ida joylashgan Hiro g'origa ketar va Ramazon oyini u yerda kechirib, ibodat qilardilar. G'amlagan ozuqalari tugagach, Xadicha oldiga qaytar, bu yerda bir oz qolib, yana o'sha g'orga ketar edilar. U yerda o'zlarini sukunatga berib, chuqur o'yga tolar edilar. Manbalarda aytilishicha, payg'ambarlikning ilk belgisi sifatida u kishining quloqlariga g'oyibdan «Sen Allohning elchisisan» degan tovushlar eshitilardi, tushlarida ko'rgan narsalari o'ngda to'g'ri chiqar edi.

Milodning 610 yilida Ramazon oyida Muhammad (s.a.v.) odatga ko'ra, Hiro g'orida avvalgi o'tgan payg'ambarlardan Ibrohim, Muso, Iso kabi «tahannus» ibodati bilan mashg'ul bo'ladilar. Imom al-Buxoriy tomonidan bu ibodatga shunday sharh berilgan: «Payg'ambarimizning qaysi shaklda ibodat qilgani haqida so'raladigan bo'lsa, buning tafakkur va ibratdan iborat bo'lganligini aytamiz».

Payg'ambarlikning boshlanishi tushda ko'rilgan narsalarning o'ngda oydin bir subh kabi yuz berashi bilan boshlangan. Kunlarning birida Hiro g'orida farishta Jabroil (a.s.) ko'rindi va:

«O'qi», – dedi.

Payg'ambar:

«Men o'qishni bilmayman», – dedilar.

Farishta yana amrini takrorladi. Payg'ambar (a.s.) yana:

«Men o'qishni bilmayman», – javobini berdilar. So'ngra malak ularni boshdan oyoqqa qadar kuchlari qolmaguncha siqdi.

Shunda Payg'ambar (a.s.):

«Nimani o'qishim kerak?», – deb so'radilar.

U zamon farishta ilohiy oyatlarni o'qiy boshladi:

«(Ey, Muhammad, butun borliqni) yaratgan zot bo'lmish Rabbingiz nomi bilan o'qing! U insonni laxta qondan yaratdi. O'qing! Rabbingiz esa karamli zotdir. U insonga qalam bilan (yozishni) o'rgatgan zotdir. U insonga bilmagan narsalarini o'rgatdi» (Alaq, 5).

Alaq surasining boshidagi bu oyatlar ilk kelgan vahiy hisoblanadi. Rasululloh bu oyatlarni qalbga joylab, farishtaning ketidan qaytardilar. Shundan so‘ng bo‘lib o‘tgan voqeadan nihoyatda hayrat va qo‘rquvga tushib, darhol bibi Xadichaning huzuriga qaytdilar va «Meni o‘rab qo‘ying, o‘rab qo‘ying» dedilar. Uzoq uyqudan so‘ng bo‘lgan voqeani ayollariga so‘zlab berdilar. Xadicha buni yaxshilikka yo‘yib, Varaqa ibn Navfal nomli avvalgi samoviy kitoblardan boxabar bo‘lgan qarindoshlarining huzuriga borib, bu voqeaning tafsilotini so‘radilar. Varaqa bu ko‘ringan farishta Muso va Iso payg‘ambarlarga vahiy olib tushgan «Nomusi Akbar», ya’ni Jabroil farishta ekanini aytadi. U yana kelajakda Muhammad o‘z ummatiga payg‘ambar bo‘lishi, bu yo‘lda ko‘p aziyat chekishi, o‘z yurtidan chiqarilishi haqidagi xabarlarni bildiradi.

Shu voqeadan so‘ng ilk islomdagi «yashirin da’vat davri» boshlangan edi. Birinchi bo‘lib Rasululloh chaqiriqlarini qabul qilgan, ya’ni «ilk imon keltirganlar» – ayollari Xadicha bint Xuvaylid va amakivachchalari Ali ibn Abi Tolib edilar. Ulardan so‘ng qullari Zayd ibn Horisa va bo‘lg‘usi qaynotalari Abu Bakr Siddiq bo‘ldilar. Ular jamiyatning turli tabaqalaridan ekanliklari islom dinining barcha uchun ochiq din ekanini ko‘rsatardi. Vaqt o‘tishi bilan jami musulmonlarning soni 30 kishiga yetdi. Ular qurayshliklarning yangi dinga qarshi ekanliklarini bilganliklari uchun o‘z e’tiqodlarini yashirin saqladilar. Bu holat uch yil davom etdi.

Shundan so‘ng «oshkora da’vat» davri boshlanadi. Bunga binoan, Muhammad (s.a.v.) Abdulmuttalib oilasini, amakilari Abu Tolib, Abbos, Hamza, Abu Lahablarning barchasini uylariga taklif etdilar. Ziyofatdan so‘ng Allohdan yangi din vahiy qilinganini bildirib, unga barchani chaqirish Alloh tomonidan o‘z vazifalari etib belgilanganini aytdilar. Abu Lahab bu so‘zlarni qat’iy inkor etib, yig‘ilganlarni tarqatishga tushdi.

Islom dinini qabul qilmagan makkaliklar ham Muhammad payg‘ambarning yuksak axloq egasi ekanini tan olar edilar. Musulmonlar safi kengayib payg‘ambar amakilari Hamza, undan so‘ng Umar ibn Xattobning imon keltirishlaridan makkaliklar sarosimaga tushib qoldilar. Ular musulmonlarni tazyiqqa olishni yanada kuchaytirib yubordilar. Bu aziyatlardan xoli bo‘lishlari uchun payg‘ambar musulmonlarga Habashistonga hijrat qilishni buyurdilar.

Habashistonga ketishni istagan 11 erkak va 4 ayoldan iborat bo‘lgan birinchi guruh Makkadan yashirin ravishda chiqib, Qizil dengiz bo‘ylab ketdi. Ularning ichida Usmon ibn Affon va xotini Ruqiya (payg‘ambarning qizi), Abu Huzayfa va xotini, Zubayr ibn Avom, Abdurrahmon ibn Avf, Abdulloh ibn Mas’ud bor edilar. Guruh boshlig‘i Usmon ibn Maz’un edi. 15 kishi bir guruh holida vahiyning beshinchi yili Habashistonga ketdilar. Ularni Habashistonda juda yaxshi kutib oldilar. U yerda yaxshi sokin hayot kechira boshladilar. Ularning bunday osoyishta hayot kechirayotganliklarini eshitgan boshqa musulmonlar ham bir yildan so‘ng ikkinchi bir guruh holida u yerga hijrat etdilar. Bu guruhning boshida Ja’far ibn Abi Tolib bo‘lib (Alining akasi), ular 80 kishi edilar. Habashiston xalqi va uning podshohi Najoshiy musulmonlarga juda yaxshi munosabatda bo‘ldilar.

Makkaliklar Abdumanof urug‘ini Abu Tolib darasiga qamal qildilar. Shundan so‘ng ikki marta Habashistonga hijrat qilindi. Qamaldan so‘ng Xadicha vafot etdi,

payg'ambar Toifga hijrat qildilar. Makkada «Isro va Me'roj» voqeasi yuz berdi. Dushmanlar Payg'ambarni o'ldirish harakatiga tushdilar.

Hijrat va Madina davri. Madinaliklar Makkaga Payg'ambar huzuriga kelib islomni qabul qildilar. Ular bilan makkalik musulmonlar o'rtasida do'stlik aloqalari o'rnatildi. Makka mushriklarining musulmonlar ustidan tazyiqlari kuchaygach, Payg'ambar ko'rsatmasiga binoan avval musulmonlar undan so'ng Rasululloh Yasribga hijrat qildilar.

Madinalik «ansor» («yordamchi»)lar makkalik muhojirlarni do'stona va samimiy kutib oldilar. Payg'ambarning hijrati Rabi al-avvalning 8 kuni – milodiy 622 yil 20 sentyabrda bo'ldi. Shu yili birinchi musulmonlar masjidi qurilib, azonga asos solindi. Avs va Xazraj arab qabilalari hamda Banu Qurayza, Banu Qaynuqo, Banu Nadir qabilalari bilan o'zaro sulh tuzildi. Har tomondan Madinaga qarshi hujumlar uyushtirildi. «Badr» g'azotida musulmonlar ularni muvaffaqiyat bilan qaytardilar.

Hijratning oltinchi yilida Makka qurayshiylari bilan tuzilgan Hudaybiya shartnomasi eng muhim tarixiy hujjatlardan biri bo'ldi. Bu sulh bitimi tuzilishi arafasida Payg'ambar 1500 sahoba jangchilar bilan, o'q-yoy va nayzalar olmasdan, faqat qilich taqib, Bayt ul-haram ziyorati vaqtida qurbonlikka so'yiladigan 70 tuyani haydab, Makka shahriga yaqin keldilar. Bu kichik qo'shin Makka mushriklariga ko'p ko'rinib, ular musulmonlarni jang qilishga, urushga kelgan deb gumon qilib, shaharga kiritmadilar. Har ikki taraf bir necha bor elchilar almashib, vaziyatni tushuntirdilar. Musulmonlarning tinch maqsadda kelganiga ishonmasdan, Makka mushrikleri urushga tayyorlanib turdilar. Ammo johiliya zamonlarida ham Baytul haramda, ya'ni Ka'ba va uning atrofida jang qilish, qon to'kish man qilingan edi. Bu qoidani yaxshi bilgan Payg'ambar unga amal qilgan holda Usmon ibn Affon yetakchiligida navbatdagi elchilarni yubordi. Makka mushrikleri bularni garovga, asir olganday qaytarib jo'natmadilar. Musulmonlar ham Makka vakillarini vaqtincha ushlab turdilar.

Oradagi keskin vaziyatni yumshatish uchun Payg'ambar Hudaybiya degan joyda Makka raislari bilan o'n yillik sulh shartnomasini tuzishni taklif etdilar. Hudaybiya shartnomasi musulmonlar uchun murakkab vaziyatda tuzildi. Unda asosan quyidagi shartlar belgilangan edi:

1. O'rtamizda dushmanlik tugatiladi, talonchilik va makr-hiylalarga yo'l qo'yilmaydi.

2. Istagan odamlar Muhammad bilan shartnoma tuzib, ittifoqqa qo'shilishni xohlasa qo'shilaveradi, istagan odamlar qurayshiylar bilan shartnoma tuzib, ittifoqqa qo'shilishni xohlasa qo'shilaveradi.

3. Sen (Muhammad) bu yil Makkaga kirmay qaytib ketasan, kelasi yili biz Makkadan chiqib turamiz va musulmonlar uch kun Makkada turishlari ixtiyoriydir. O'sha vaqtda musulmonlarning qilichlari qinida bo'lib, boshqa hech qanday qurol bilan kelmaydilar.

Shartnomaga musulmonlar jamoasi tarafidan Muhammad payg'ambar dan so'ng Abu Bakr Siddiq, Umar ibn Xattob, Abdurrahmon ibn Avf, Abdulloh ibn Suhayl, Sa'd ibn Abil Vaqqos, Muhammad ibn Maslama imzo chekdilar.

Qurayshiyalar tarafidan Suhayl ibn Amr, Miqroz ibn Hafs, Xuvaylid ibn Abdul Uzzo imzo chekdilar.

Hijratning sakkizinchi yili Makka fath etildi. Havozin, Saqif qabilalari bilan Hunayn janggi bo'ldi. Mushriklarning Lot, Manot, Uzzo nomli butlari yo'q qilindi.

632 yili Payg'ambar (s.a.v.) hajga borishga qaror qildilar. Bu oxirgi haj bo'lgani tufayli islom tarixida «Hajjatul vido» («Vidolashuv haji») deb nomlandi. Bu safarga to'qson ming musulmon otlandi. Zul-hijja oyining to'qqizinchi kuni Arafot tog'ida Payg'ambar (s.a.v.) tomonidan islom dinining asosiy shartlarini bayon etgan «Vidolashuv xutbasi» o'qildi. Shundan so'ng, deyarli barcha arab qabilalari islomni tan olib, elchi va maktublar yo'llay boshladilar.

Hajdan Madinaga qaytgan Payg'ambar (s.a.v.) bir oz muddatdan so'ng kasallikka chalinib, hijratning o'n birinchi yili – 632 yil 9 iyunda (11 hijriy yil, 12 rabiul avval kuni) vafot etdilar.

3. Islom dini ta'limoti

Islomning asosiy manbasi bo'lmish Qur'oni karim VII asrda nozil bo'lgan bo'lsa-da, bu din ta'limotiga ko'ra, u yer yuzida insoniyat paydo bo'libdiki, butun bashariyatga nozil qilingan hisoblanadi. Muhammad (a.s.) avvalgi payg'ambarlar ishini davom ettirgan, ular dinini qayta tiklagan, qiyomat oldidan yuborilgan oxirgi payg'ambar – Nabiy va Rasul deb tan olinadi.

Nabiy – arab tilidan tarjimai «xabarchi», «xabar yetkazuvchi» ma'nolarini beradi. Payg'ambarlar orasida ularga Alloh tomonidan alohida kitob va shariat nozil qilinmagan va avvalgi payg'ambarning kitob va shariatini insonlarga o'rgatib, targ'ib qilganlari nabiyalar deb ataladi (Ismoil, Is'hoq, Ya'qub, Zakariyo kabi).

Rasul – arab tilida elchi ma'nosini anglatadi. Alloh tomonidan alohida kitob va shariat berilgan payg'ambarlar rasullar darajasiga erishgan hisoblanadi. Masalan, Ibrohim, Muso, Iso kabilar. Ibrohimga yuzta sahifa, Musoga Tavrot va Isoga Injil nomli kitoblar nozil qilingan bo'lib, shu bilan birga o'zlariga xos shariat ham berilgan. Muhammad (a.s.) ham kitob va shariat berilgan payg'ambarlardan bo'lib, unga Qur'oni karim nozil qilingan va unda maxsus shariat berilgan.

Musulmon bo'lishning asosiy sharti imon keltirish hisoblanadi. «Imon» so'zining lug'aviy ma'nosi «ishonmoq», «tasdiqlamoq bo'lib», istilohda esa «La ilaha illallohu Muhammadun rasululloh» («Allohdan o'zga iloh yo'q va Muhammad uning payg'ambari») kalimasini til bilan aytib, dil bilan tasdiqlash demakdir. Imonning yetti sharti bor. Ular:

1. Allohning borligi va birligiga imon keltirish, ya'ni Allohning Qur'oni karimda va Muhammad (a.s.) hadislarida bayon qilingan barcha ismlari va sifatlariga imon keltirish;

2. Farishtalar – Allohning nurdan yaratgan, uning buyruqlarini so'zsiz bajaruvchi, uning amridan tashqari chiqmaydigan xos bandalari deb ishonish;

3. Ilohiy kitoblarga imon keltirish: Alloh taolo Muhammad (a.s.)ga Qur'onni yuborganidek, boshqa payg'ambarlarga ham kitoblar yuborgan. Ulardan bizga ma'lum bo'lganlari: Ibrohim (a.s.) «Sahifalari», Muso payg'ambarga berilgan «Tavrot», Dovud payg'ambarga berilgan «Zabur» va Iso payg'ambarga berilgan «Injil» kitoblaridir;

4. Payg‘ambarlar – Alloh taolo tomonidan insonlarga to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatish uchun yuborgan elchilari, deb imon keltirish. Barcha payg‘ambarlar birbirlarining ishlarini davom ettirgan bir zanjirning bo‘g‘inlari hisoblanadilar. Qur‘onda 25 payg‘ambarning nomlari zikr etilgan. Hadislarda payg‘ambarlarning umumiy soni 124 ming ekani bayon qilingan;

5. Oxirat kuniga ishonish: dunyoning ibtidosi bo‘lgani kabi uning intihosi ham bor, bu dunyo – insonlar uchun sinov maydoni, bu dunyoda qilingan savob ishlar uchun mukofot, gunoh ishlar uchun jazo beriladigan oxirat hayoti mavjud deb ishonish;

6. Taqdirga – insonga yetadigan yaxshilik va yomonlik Allohdan deb e‘tiqod qilish;

7. O‘lgandan keyin qayta tirilishga ishonish. Islom ta‘limotiga ko‘ra, qiyomat kuni bo‘lganda barcha insonlar qabrlaridan turadilar va mahshargoh maydoniga yig‘iladilar. U yerda barcha odamlar dunyodagi amallariga qarab mukofot (jannat) yoki jazo (do‘zax)ga mahkum etiladilar.

Islom dinining besh asosiy rukni bor: 1. Imon, ya‘ni shahodat (arabcha – guvohlik berish); 2. Namoz o‘qish; 3. Zakot (arabcha – poklash, o‘lish, ortib borish); 4. Ro‘za tutish; 5. Haj – qodir bo‘lgan kishi uchun umrida bir marta Makka shahridagi Ka‘bani ziyorat qilish va ushbu ibodat o‘z ichiga oladigan arkonlarni ado etish.

4. Qur‘on va hadis – islom dinining manbalari

Qur‘oni karim – Alloh taolo tarafidan 23 yil mobaynida Muhammad payg‘ambarga oyat-oyat, sura-sura tarzida nozil qilingan ilohiy kitob hisoblanadi. Manbalarda berilishicha, «Qur‘on» so‘zi arabcha «qaraa» – «o‘qimoq» o‘zagidan olingan bo‘lib, «O‘qiladigan (kitob)» ma‘nosini beradi deb talqin etiladi. «Qur‘on» 114 sura (arab. – «bo‘lak», «devor», «to‘siq») va 6236 ta oyatdan tashkil topgan. Uning «mo‘jiza», «belgi», «alamat» kabi ma‘nolari ham bor.

Makkada nozil bo‘lgan Qur‘on suralarining xronologik tartibi quyidagicha:

1. Makka davri (610-615 yillar). Bu davrda yuksak adabiy ijod namunalari bo‘lgan «saj’» janriga yaqin shakldagi suralar nozil bo‘lgan. Yevropa olimlari ularga «Nazmiy suralar» deb nom berganlar.

2. Makka davri (616-619 yillar), Muhammad (s.a.v.) va ularning izdoshlari doimiy ta‘qib ostida yashagan va ko‘pchilik Habashistonga ko‘chib ketgan muhitda nozil bo‘lgan. Bu suralarda Allohning nomi «Rahmon» sifatida ko‘p tilga olingani sababli Yevropa olimlari ularni «Rahmon suralari» deb ataganlar.

3. Makka davri (620 yil boshlaridan 622 yil sentyabrighacha). Bu davrda ham Muhammad (s.a.v.) va uning izdoshlari ta‘qib ostida yashaganlar, maxfiy ravishda, ko‘pincha shahardan tashqarida ibodatga to‘planganlar. Bu davr suralarida islomning aqida va ta‘limotiga keng o‘rin berilgani sababli, yevropalik tadqiqotchilar ularga «Payg‘ambarlik suralari» deb nom berganlar.

Madinada tushirilgan 24 ta suraning nozil bo‘lish davrini tarixiy voqealarni aniqroq ko‘zda tutgan holda besh bosqichga ajratish mumkin:

Birinchi davr (622 yil oktyabrdan-624 yilgacha). Muhammad (s.a.v.) Madinaga ko‘chib kelganidan makkaliklar bilan birinchi yirik to‘qnashuv – Badr jangigacha o‘qilgan 4 sura bu davrga kiradi.

Ikkinchi davr (624 yil martidan-625 yil martigacha). Badr jangidan keyin Uhud jangigacha o'tgan bir yil ichida o'qilgan 3 surani o'z ichiga oladi.

Uchinchi davr (625 yil martidan-627 yil martigacha). Uhud jangidagi mag'lubiyatidan keyin Xandaq jangigacha o'tgan ikki yil ichida 5 ta sura o'qilgan.

To'rtinchi davr (627 yil aprelidan 630 yil yanvarigacha). Xandaq jangidan so'ng Makkaning olinishigacha o'tgan salkam uch yil ichida o'qilgan 8 sura shu davrga kiradi.

Beshinchi davr (630 yil fevralidan 632 yil mayigacha). Makka olinganidan keyin Muhammad (s.a.v.) payg'ambarning vafotigacha o'tgan ikki yildan ortiqroq davr ichida o'qilgan 4 ta sura shu davrga kiradi.

Muhammad payg'ambar hayotlik chog'larida yana vahiy tushib qolishi mumkinligi nazarda tutilib, Qur'on jamlanib, kitob holiga keltirilmagan edi. Payg'ambar (a.s.) vafotlaridan keyin Qur'on kishilarning xotirasida va yozgan narsalarida saqlanib qoldi. Payg'ambardan so'ng musulmonlarga Abu Bakr (572-634) boshliq etib saylandi. Uning xalifalik davrida (632-634) «murtadlik (dindan qaytish) harakatlari». Xalifa bu isyonchilarga qarshi shiddatli janglar olib bordi. Ushbu janglarda ko'plab Qur'onni to'liq yod olgan qorilar halok bo'ldilar.

Umar ibn Xattob (585-644) taklifiga binoan Abu Bakr (r.a.) Zayd ibn Sobit (r.a.) ismli sahobani chaqirib Qur'onni jamlab yozma holga keltirishni unga topshiradilar. Shunday qilib, Zayd va Umar mashaqqatli urinishlardan keyin Qur'onning ilk yozma nusxasini jamlashga erishdilar. Bu «suhuf» - sahifalar deb nomlandi. Abu Bakr Siddiq (r.a.) olamdan o'tganidan keyin sahifalar Umar ibn Xattob (r.a.) uyiga, u vafot etgach, uning qizi – Payg'ambar (a.s.) ayollari Hafsada qoldi.

Vaqt o'tishi bilan islom olamining hududlari kengayishi natijasida musulmonlarning soni ko'paya bordi. Turli tillar va shevalar o'rtasida mavjud farqlarga ko'ra Qur'onni qanday o'qish kerakligi borasida ixtiloflar chiqqan boshladi. Bu holatni ko'rgan xalifa Usmon ibn Affon Zayd ibn Sobitga barcha Qur'on suralarini yig'ib, taqqoslab chiqib qaytadan Qur'on matnini jamlashni buyurdi. Qur'onning birinchi rasmiy nusxasi 651 yilda taqdim etildi. U asl nusxa hisoblanib yana uchta, ba'zi manbalarga ko'ra yettita nusxa ko'chirtirilib, yirik shaharlar – Basra, Damashq, Kufaga jo'natiladi. «Imon» deb nomlangan asl nusxa esa Madinada, xalifa Usmon huzurida qoldi. Ko'chirilgan nusxalar «Mus'hafi Usmon» deb ataldi.

Usmon musxafi. Arab tarixchilarining xabar berishlaricha, xalifa Usmon Qur'onni mutolaa qilib o'tirganlarida o'ldirilgan. U kishining qoni Qur'onga to'kilgan. Shu tufayli ham Usmon Qur'oni asl nusxaligi va xalifa qoni to'kilgani bilan musulmon dunyosida alohida e'tibor bilan qarab kelinadi. Toshkent shahridagi Usmon Qur'onida ham qon izlari bo'lib, shu nusxa xalifa Usmonga tegishli degan fikrlar mavjud.

Usmon Qur'oni ruslar O'rta Osiyoni bosib olguncha Samarqandda, Xo'ja Ahror madrasasida saqlanar edi. Qur'onning Samarqandga keltirilishi haqida ham xalq o'rtasida har xil rivoyatlar mavjud.

Ko'pchilik olimlarning fikricha mazkur musxaf sohibqiron Amir Temur tomonidan Basradan ko'plab qo'lyozma kitoblar va boshqa o'ljalardan birga

Samarqandga keltirilgan va mashhur Temur kutubxonasiga qo'ydirilgan. Bu fikrni Qur'onni chuqur ilmiy taftish etgan Sankt-Peterburglik sharqshunos olim A.V.Shebunin ham tasdiqlaydi. 400 yil davomida bu muqaddas kitob Samarqandda saqlanadi.

1868 yilda rus askarlarining Samarqandga bostirib kirishi bilan xalqimizning moddiy, ma'naviy boyliklariga tajovuz boshlandi. Bu tajovuzdan muqaddas hisoblangan qabr toshlari, maqbara ichidagi yodgorliklar ham, musulmonlar diniy e'tiqodining shohona mulki Usmon Mus'hafi ham chetda qolmadi. Musulmonlar Qur'onini tezlikda bekitib Buxoroga jo'natmoqchi bo'ladilar. Biroq bu xabar Zarafshon o'lkasining boshlig'i general Abramov qulog'iga yetib, «fan uchun bunday nodir, bebaho, qadimiy yodgorlikni qo'ldan chiqarmaslik uchun hamma chora ko'rilsin» deb polkovnik Serovga buyruq beradi. Serov Qur'onni general Abramovga keltiradi. Abramov esa uni zudlik bilan Turkiston general-gubernatori K.N.Kaufmanga yetkazadi. U o'z navbatida zudlik bilan 1869 yil 24 oktyabrda Peterburgga – Imperator kutubxonasiga alohida kuzatuvchilar bilan yuboradi.

Oktyabr to'ntarishidan so'ng Butunrossiya musulmonlar jamiyati nomidan Usmon To'qumboyev RSFSR Xalq Komissarlari Sovetiga murojaat qilib, muqaddas Usmon Qur'onni o'z egalariga, ya'ni musulmonlarning O'lka s'ezdiga topshirilishini talab qiladi. RSFSR XKS tomonidan musulmonlarning talabi qondirilib, Qur'on musulmonlar ixtiyoriga beriladi. 1917 yil 29 dekabr kuni Peterburgdagi podsho kutubxonasining «nodir qo'lyozmalar» bo'limidan olinib, Butunrossiya musulmonlar jamiyati raisi U.To'qumboyev javobgarligi ostida Ufa shahriga jo'natiladi. Qur'on 1923 yilgacha Ufada saqlanadi.

1923 yil 23 iyulda Butunittifoq Markaziy Ijroqo'mi Usmon Qur'onini Turkistonga qaytarishga qaror qiladi. Muqaddas yodgorlikni Ufadan Toshkentga maxsus komissiya kuzatuvida olib kelinadi. 1923 yil 18 avgustda Toshkentdan Sirdaryo diniy idorasiga qarashli Xo'ja Ahror jome' masjidiga topshiriladi.

Shundan keyin Qur'on 1923 yil 18 avgustda Sirdaryo diniy idorasiga qarashli Xo'ja Ahror juma masjidiga topshiriladi. Lekin ko'p o'tmay Qur'onni eski shahar muzeyiga keltiradilar va u maxsus po'lat sandiqda saqlana boshlanadi. Eski shahar muzeyi Birinchi o'zbek muzeyiga aylantirildi. Muzey 1926 yilning 1 yanvaridan ochildi. 1926 yilning faqat bir oyi ichida muzeyni 4000 kishi kelib ko'rgan.

Hadis. Hadis so'zining arab tilidagi lug'aviy ma'nosi «so'z», «yangi», «suhbat», «hikoya», «rivoyat» ma'nolarini anglatadi. Uning istilohiy ma'nosi Muhammad payg'ambarning aytgan so'zlari, qilgan ishlari va taqirlari, ya'ni ko'rib qaytarmagan va qo'llab-quvvatlagan ishlaridir. Hadislar ikki qismdan: aynan xabar beruvchi matn va uni rivoyat qilgan roviylar zanjiri – isnoddan iborat.

Hadis ikki xildir:

- al-hadis al-qudsiy (bu kabi hadisda, ma'no Allohdan, lafz esa Payg'ambardan bo'ladi);
- al-hadis an-nabaviy (bunda esa, ma'no ham lafz ham Payg'ambarnikidir).

Hadislar ilk davrda faqat og'zaki ravishda avlodlardan avlodga uzatilar edi. Yozma ravishda hadislarini to'plamaslik haqidagi Payg'ambarning ko'rsatmalari asosan ilk islom davriga taalluqli edi. Payg'ambar (a.s.) o'z so'zlarini yozib olishdan

sahobalarni qaytarishlariga sabab hadislarning Qur'on oyatlariga aralashib ketmasligi uchun edi. Chunki vahiy nozil bo'lib turgan paytda ba'zi kishilar Qur'on oyatlarini yozib borar edilar. Boshqa hadisda esa Payg'ambar (a.s.): «Bu og'izdan – deya o'z og'izlariga ishora qildilar – faqatgina haq so'z chiqadi» – deb, o'z so'zlarini yozib olishga buyurganliklari haqida rivoyat qilingan. Abu Dovud o'zining «Sunan» asarida ikki hadisni ketma-ket keltiradi – ulardan birida Payg'ambar o'z so'zlarini yozib olishdan qaytargan bo'lsalar, ikkinchisida unga buyuradilar.

Keyinchalik esa bu yozuvlar katta to'plamlarga asos bo'ldi. Shunday ilk to'plamlardan biri Madinadagi Urva ibn Zubayrga (vaf. 94/712 yoki 99/717 y.) va ikkinchisi Suriyaga ko'chib ketgan Muhammad ibn Muslim Zuhriyga (vaf. 124/741 y.) tegishli.

Hadis ko'pincha sunna so'zi bilan ham yonma-yon keladi. Sunna so'zining lug'aviy ma'nosi – odat, tariqa – yo'l bo'lib, istilohiy ma'nosi – Payg'ambar odatlari, tutgan yo'llari, taqrir (ko'rib qaytarmagan) va buyurgan ishlariga nisbatan ishlatiladi. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, hadislarning zamirida sunna yotadi. Islom ta'limotida e'tiqod mezonlarini belgilash va fiqhiy masalalarni hal etishda Qur'ondan keyin sunnaga asoslaniladi.

IX asr asosan mavjud hadis to'plamlari qayta ishlagan holda ularni boblar bo'yicha tasnif qilib, musannaflar yozish davri bo'ldi. Bu esa hadislardan foydalanish uchun qulaylik tug'dirdi. Islom olamida shunday musannaflardan oltitasi alohida e'tiborga molik sanaladi. Ular – eng katta obro'ga ega bo'lgan Imom Buxoriy va Imom Muslimning (vaf. 261/875 y.) «al-Jomi' as-sahih» to'plamlari, undan keyingi eng muhim asarlar – Abu Dovud, Termiziy (vaf. 279/892 y.), Nasoiy (vaf. 303/915 y.) va Ibn Mojaning (vaf. 273/886 y.) «as-Sunan» asarlaridir. «al-Jomi' as-sahih» kitoblari o'z ichiga biografik ma'lumotlar, Qur'on oyatlariga tafsirlar, diniy qonun-qoidalar, ijtimoiy va shaxsiy axloq mezonlarini ham qamrab oldi. «al-Jomi' as-sahih»ning ishonchlilik darajasi boshqa to'plamlardan ko'ra ancha yuqori hisoblanadi.

Hadislar sahih (sog'lom), hasan (yaxshi), daif (zaif) va saqim (kasal) turlarga ajratildi. Sahih hadislar roviylar darajalari bo'yicha yetti xilga bo'lindi:

- 1) Imom Buxoriy va Muslim keltirgan;
- 2) faqat Imom Buxoriy keltirgan;
- 3) faqat Imom Muslim keltirgan;
- 4) ikkala muhaddis ham keltirmagan, balki ularning shurutlari (shartlari) bo'yicha rivoyat qilingan;
- 5) Imom Buxoriy shurutlari bo'yicha rivoyat qilingan;
- 6) Imom Muslim shurutlari bo'yicha rivoyat qilingan;
- 7) boshqa ulamolar tomonidan tasdiqlangan hadislar.

Quyidagi isnodga tegishli texnik terminlar barcha ulamolar tomonidan bir xilda talqin qilinmasada, barqaror istilohga aylanib qoldi. Ularni o'rganish qulay bo'lishi uchun ularni besh guruhga bo'lib ko'rsatish mumkin.

A. Roviylarning soniga ko'ra: mutavotir, mashhur, mustafit, aziz, g'arib, fard, shozz, ohod;

B. Isnodning tabiatiga ko'ra: muttasil marfu, muttasil mavquf, musnad, maqtu, munqat, munfasil, muallaq, mursal, muallal yoki malul;

C. Matn yoki isnodning asosiy xususiyatlariga ko'ra: ziyodot as-aiqot, muanan, musalsal, mudallas, mubham, maqlub, mudraj, mudtarib, isnod oliy;

D. Hadislarning qabul qilishga yaroqliligiga ko'ra: maruf, munkar, majhul, maqbul, mahfuz;

E. Hadislarning inkor etilishiga ko'ra: munkar, mardud, matruk, matruh turlarga bo'linadi.

Hadislarni o'rganish fani «Ulum al-hadis» («Hadis ilmlari») deb ataladi. Bu sohada ko'plab asarlar yaratildi. Ular orasida eng avvalgi davrda yozilgan boshqalariga nisbatan har tomonlama mukammal hisoblangan asar Abu Muhammad ar-Romahurmuziyning (vaf. 360/971 y.) yetti jildli «al-Muhaddis al-fosil bayn ar-roviy va-l-voiy» («Rivoyat qiluvchi va anglovchi orasini ajratuvchi muhaddis») kitobidir. Undan keyingi o'rinda Al-Hokim an-Nisoburiyning «Ma'rifat ulum al-hadis», Ibn as-Salohning «Ulum al-hadis» nomli asarlari turadi. Bu fan hadislar va roviylar tasnifi, sahoba va tobiiylarni bilish, hadislarni rivoyat qilish, yozib olish, ulardagi xatoliklarni to'g'rilash, isnodda kelgan birinchidan tortib oxirgi roviygacha yashagan yillarini o'rganishdan iborat juda katta bilimlar majmuasini o'z ichiga oladi.

Islom ta'limoti va qoidalarining asosiy manbalari – Qur'on va hadislardan tashqari ikkinchi darajali manbalari ham mavjud. Ulardan biri «ijmo» bo'lib, u Qur'on va hadis matnlarida aniq ko'zda tutilmagan masalalar yuzasidan mashhur islom ulamolarining mazkur mo'tabar manbalarga zid bo'lmagan bir fikrga ittifoq qilishlarini bildiradi. VII asrning ikkinchi yarmidan yo'lga qo'yilgan ijmoning islom ahkomlarini bir me'yorda bo'lishi hamda musulmonlar orasida turli ixtiloflar kelib chiqishining oldini olishdagi ahamiyati katta.

Shuningdek, yana bir manba sifatida «qiyos» qabul qilingan bo'lib, u ilk islomdan keyingi davrlarda vujudga kelgan, Qur'on yoki hadisda hukmi aytilmagan muammolarni avvalgi hukmlarga qiyoslab hukm chiqarish uslubidir. Bunda olimlar tarafidan mo'tabar manbalar matnida o'rganilayotgan muammoga o'xshash masalalar tadqiq qilinadi. Shu asosda mantiqiy javob topilib, hukm qilinadi. Qiyos jamiyatda vujudga keluvchi turli muammolarni mantiqiy jihatdan oson hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'tilgan mavzu bo'yicha savollar:

1. Islom dini qachon va qayerda yuzaga kelgan?
2. «Johiliya» deb qaysi davrga aytiladi?
3. Muhammad (s.a.v.)ga qachon va qayerda ilk vahiy nozil bo'ldi?
4. Habashistonga umumiy hisobda necha kishi hijrat qilgan?
5. Makkadan Madinaga hijrat qachon bo'ldi va buning sabablari nimada edi?
6. Qur'oni karim qanday kitob?
7. «Al-Xulafo ar-Roshidun» deb kimlarga aytiladi?

Mustaqil ish topshiriqlari

1. Islomning asl mohiyati.

2. Islomiy marosim va bayramlarning jamiyat hayotidagi o'rnini.
3. Islom dinining muqaddas manbalari.
4. Yurtimiz alomalarining Islom dini rivojiga qo'shgan hissalari.
5. Islom va hozirgi zamon.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.- T.: O'zbekiston, 2009.
2. «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni (yangi tahriri) // O'zbekistonning yangi qonunlari, № 19. -T.: Adolat, 1998.
3. Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri / Tarjima va izohlar muallifi Abdulaziz Mansur. – T.: Toshkent islom universiteti, 2009. – 517 b.
4. Mo'minov A., Yo'ldoshxo'jayev H., Rahimjonov D., Komilov – M., Abdusattorov A., Oripov A. Dinshunoslik. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan darslik sifatida tavsiya etilgan. – T.: Mehnat, 2004. – 315 b.
5. Hasanov A.A. Makka va Madina tarixi (Qadimgi Arabiston tarixidan lavhalar). – T.: Mehnat, 1992. – 79 b.
6. Hasanov A.A. Qadimgi Arabiston va ilk islom– M. Johiliya asri. – T.: Toshkent islom universiteti, 2001. – 253 b.
7. Hasanov A., Komilov N., Uvatov U., Azimov A., Rahimjonov D., Zohidov Q. Islom tarixi. – T.: «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2008. – 256 b.
8. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Al-Adab al-mufrad. – T.: O'zbekiston, 1990. – 197 b.
9. Shayx Ismoil Maxdum. Toshkentdagi Usmon Mus'haflarning tarixi. Arabchadan Abdulloh shayx Ismoil Maxdum o'g'li tarjimasi. – T.: Movarounnahr, 1995. – 80 b.
10. At-Termiziy. Shamoili Muhammadiya / Sayid Maxmud Taroziy Alixonto'ra tarjimasi. – T.: «Mehnat» nashriyoti, 1991.
11. At-Termiziy. Sahih at-Termiziy / A. Abdullo tarjimasi. – T.: G'. G'ulom nomli «Adabiyot va san'at» nashriyoti, 1993.
12. Uvatov U. Muslim ibn al-hajjoj. T.: A. Qodiriy nomli «Xalq merosi» nashriyoti, 1995.
13. Islam: Ensiklopedicheskiy slovar. – M., 1991, – S. 141-144, 262-263.
14. Muhammad Xuzariy. Nur-ul yaqin. – T.: Cho'lpon-Kamalak, 1992. – 288 b.